

vrouw van een arbeider niet meer in de verleiding komt met schande - een tot voor kort nog levend begrip - het schamele gezinsinkomen te vergroten, enz. - Wat mede verdween is een rustieke gemeedelijkheid die niet zo zwaar tilde, een stukje folklore en een fin-de-siècle-atmosfeer, waarin voor sommige 20e-eeuwers iets van vertederend hangt. Wie aan zijn verderfelijke nostalgie wil toegeven moet maar naar een novelle van Schnitzler grijpen. Misschien komt hij dan ook nog eens over de Herenweg, of daaromtrent.

Hoe het de dramatis personae verder is gegaan?

Het arbeidersechtpaar is na een lang huwelijksleven in De Bilt overleden. De vriend des huizes trouwde „in zijn stand“ en heeft tal van jaren een belangrijke positie in het openbare leven vervuld waarbij hij aller achtting genoot. Hij stierf kinderloos tijdens de eerste wereldoorlog.

P. H. Damsté

1) *Groot Utrechts Placaatboek van Johan van de Water, Deel II, pag. 302.*

2) *Met „heer“ moet hier niet aan de ambachtsheer worden gedacht.*

Het recht op wapenborden en rouwkassen in de kerken

Vóór 1795 kwamen rouw- of wapenborden en rouwkassen in bijna alle kerken voor. De eenvoudige gaven het hoofd- of stamwapen van de overledene weer als schild, doorgaans gedekt door een (fantasie)kroon, of als volledig wapen bestaande uit schild met helm, helmteken en dekkleden. Daarbij werd dan de naam en vaak ook de geboorteen overlijdensdatum vermeld, doch niet altijd en vaak onvolledig. In uitgebreidere vorm werden op de borden de kwartierwapens met de namen afgebeeld, meestal alleen de schilden, al of niet gedekt door een kroon, van de ouders, grootouders, overgrootouders enz. van degene op wie het rouwbord betrekking had. De respectievelijk 4, 8, 16 of meer kwartieren werden op rouwborden in een andere volgorde gerangschikt dan op een kwartierstaat. Ze stonden doorgaans boven, dus niet naast elkaar:

heraldisch rechts	1 - 2	heraldisch links
	5 - 6	
	3 - 4	
	7 - 8	

Onder een rouwkas verstaat men meer in het bijzonder een „cabinet d'armes“, dat evenals een rouwbord een zwart fond had, met goud afgebied, maar meer de vorm had van een nis die

omgeven werd door een brede, diepe ornamentieke lijst. Hierbinnen werd het wapen met de kwartierwapens afgebeeld, veelal onder toevoeging van de degen met de handschoenen, de sporen, de helm enz. van de overledenen, en met diens biografische gegevens.

Over het recht om wapenborden en rouwkassen in de kerken op te hangen, is in de literatuur weinig bekend. Te noemen valt het lezenswaardig artikel van de heer A. Graafhuis in het Maandblad van 1960, getiteld „Over het ontstaan van het gebruik om wapenborden in de kerken op te hangen“. De vraag naar het begin van de gewoonte om bij het begraven van (aanzienlijke²) personen hun wapenbord in de kerk aan te brengen heeft Graafhuis nergens bevredigend beantwoord gevonden, waarbij hij verschillende schrijvers noemt: Schotel, Buchelius, Muller, Cornelis van Alkemade e.a. In ieder geval kende men dit gebruik reeds ver vóór de reformatie. De oudst gevonden aanwijzing dateert van 1467 bij de uitvaart van Philips de Goede, hertog van Bourgondië, die in dat jaar te Brugge overleed. Bergner zegt in zijn „Handbuch der kirchlichen Kunstaltertümer in Deutschland“³) dat „Totenschilder“ reeds in de 14e eeuw voorkwamen, en verder: „die Mode ist von den Ritterorden ausgegangen“. Het is mogelijk dat er bij overlijden eerst wapenborden gemaakt zijn die men ter kennisgeving boven de voordeur van het sterfhuis ophing. De menselijke ijdelheid zal hierbij ook wel een woordje hebben meegesproken. Later zal men deze borden in de kerken opgehangen hebben en ze vanwege hun meer blijvend karakter steeds mooier opgesierd hebben.⁴)

Het is zeker niet algemeen bekend dat er voor het aanbrengen van deze heraldische borden en kassen bepaalde voorwaarden gesteld werden. Graafhuis schrijft hierover in zijn artikel: „De opbrengst van de wapenborden werd immers in dienst van de kerkelijke armenzorg uitgegeven? En zo dacht ook het burgerlijke bestuur er over. Op 11 juli 1653 namelijk besloot de Utrechtse vroedschap dat niet alleen van yder wapenbord 't welck in

de kerk opgehangen wordt, maer ook van degeene die voorgedragen ofte in een capelle ofte kercke nedergeset wordt... 24 gulden betaald moest worden ten behoeve van de armen. En even later - op 23 januari 1654 - in aansluiting op de resolutie van 11 juli 1653 „verstaet' dezelfde vroedschap dat mede gehouden sullen wesen ten behoeve van den armen te betalen de 24 gulden die een wapenbordt alleenlick voor haer huysinge op hangen". Er waren dus blijkbaar (ook toen nog?) mensen, die het wapenbord niet in de kerk brachten.⁵⁾

Toeval

Bij een historisch onderzoek naar de geschiedenis van een dozijn vicarieën, die rond de 17e eeuw in de Wijkse Grote of St. Janskerk bestonden, trof ik bij toeval in map 555 van het Wijkse gemeentearchief stukken aan die bepalingen bevatten omtrent het aanbrengen van namen, merken en heraldische gegevens in deze kerk. Voor het aanbrengen en het onderhoud van dergelijke borden moest jaarlijks een vrij hoog recht aan de kerk worden betaald. Op 18 maart 1644 wordt hiervoor aangegeven: „Ende degene die in de kerkck een wapenbordt sall comen te hangen sall voor de gerechticheyt van deselve betaelen ses gulden". Hoe groter bord, hoe meer kwartieren, des te hoger het bedrag. Hiernaar werden welstand en voornaamheid afgemeten. Een kladstaat bevat nog een aanvulling, gedateerd 8 juli 1646: „Te ontbieden alle diegene die eenige wapens, mercken ofte namen opte grafsteden hebben doen stellen ende haer af te vorderen den titul waeruut sulx is geschiet". Daaronder is nog toegevoegd: „... „sonder daertoe gerechticht te syn ende dat met voorweten van de Kerckmeester in der tydt". In de eerste helft van de 18e eeuw zijn deze bepalingen herhaald en is het recht verhoogd. Nadien werd over deze aangelegenheid niets meer aangetroffen.

Hieruit blijkt dus dat in de St. Janskerk te Wijk bij Duurstede niet alleen op wapenborden en rouwkrassen een geldelijk recht verplicht werd gesteld, doch tevens op het aanbrengen van wapens, merken en namen op de zerken. Ook blijkt het een vrij prijzige aangelegenheid geweest te zijn, als alleen voor de eenvoudigste vorm al een recht van f 6,— betaald moest worden, wat neerkomt op zeker f 90,— in de tegenwoordige tijd. Om in aanmerking te komen voor het aanbrengen van een wapen moest men het wettig bewijs leveren en ter beoordeling voorleggen aan de kerkmeester. Dit wapenrecht (tevens „merckenrecht") was toenmaals dus wel degelijk vastgelegd, althans te Wijk bij Duurstede. De heffing is vermoedelijk ontstaan door de desolate toestand van de kerkgoederen, in het bijzonder in de 17e eeuw. Wat dat overleggen van het wapenbewijs voor de

kerkmeester betreft, dat zal niet veel te betekenen gehad hebben, doch op zijn minst zal men het praktisch gebruik, het daadwerkelijk voeren van het wapen hebben moeten aantonen. Dit kon gemakkelijk geschieden wanneer men een zegeldrukker, ring of cachet kon laten zien, zeker wanneer men dat gebruikte bij het zegelen van (officiële) stukken ter bekrachtiging, zoals dat vóór 1795 bij het bekleden van officiële functies gebruikelijk was. In de tweede helft van de 18e eeuw begon de vervalperiode van de heraldiek, die tot diep in de 19e eeuw duurde. Rond 1850 trad een opleving in dank zij het baanbrekend werk van J. B. Rietstap, vervolmaakt in zijn Handboek en zijn Armorial Général. Het duurde echter nog tot medio 1971 eer een registratie van niet-adellijke wapens van overheidswege werd ingesteld⁶⁾, zodat deze eindelijk rechtszekerheid verkregen. Het is met recht de kroon op het voorbereidende werk van de kerkelijke instanties in vroeger eeuwen.

Reeds ten tijde van de reformatie zijn de kerken in ons land en ook daarbuiten dikwijls zwaar geschonden. Aan het einde van de 18e eeuw, na de Franse revolutie, moesten de borden en kassen verdwijnen. De families konden ze terugkopen. Stelde men er geen belang in, dan werden ze verbrand. Dit lo heeft het merendeel, spijtig genoeg voor de historie, ondergaan. Dit decreet hebben wij hier te danken aan de patriotse jurist Pieter Paulus (1754 - 1796). Ook de grafzerken met wapens moesten het toen ontgelden, evenals monumenten waarvan wapenschilden werden uitgehakt. Deed men dit op zijn manier behoorlijk, dan werden alleen de wapens weggehakt, zodat in sommige gevallen de blanco schilden met de helmtekens en verdere entourage intact gebleven zijn. De kerk van Geertruidenberg, die van Amerongen, en verschillende kerken in de noordelijke provincies behoren tot de uitzonderlijke gevallen, waar de wapenschilden ongemoeid zijn gebleven. De Utrechtse verzamelingen met gegevens van rouwborden, waaronder die van Van Buchell (Buchelius) (1565 - 1641) tot een van de belangrijkste gerekend mag worden, 21 portefeuilles met duizenden met de hand gekleurde wapens en afbeeldingen van grafzerken, berusten in de Utrechtse rijks- en gemeentearchieven en in de universiteitsbibliotheek.

Doorn,

H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp

1) Jg. 33, blz. 69-74.

2) Toevoeging van mij.

3) Leipzig, 1905, blz. 300.

4) Zie ook het genoemde artikel van Graafhuis, noot 3 en 9.

5) Aldaar, p. 74.

6) Door de Stichting tot beheer van Rijks-genealogische verzamelingen. Documentatiecentrum voor Familiekunde, ondergebracht in het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage.